

МІЖ ДВОМА СВІТАМИ: ІДЕОЛОГЕМА «ОСТ» ЯК КОД УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ТРИЛОГІЇ УЛАСА САМЧУКА

Анотація: У статті досліджується концептуальне значення ідеологеми «Ост» у контексті поділу України на східну та західну частини на матеріалі епічної трилогії Уласа Самчука. Аналізуються внутрішньотекстові та позатекстові фактори формування цієї ідеологеми як знаку культурно-історичної та геополітичної дихотомії України. Розглядаються семантичні та ідеологічні рівні функціонування концепту «Ост» у художньому та історичному дискурсах. Досліджується зв'язок даної ідеологеми з проблемами національної ідентичності, історичної пам'яті та сучасних геополітичних процесів в Україні. Запропоновано новий підхід до розуміння поділу на Схід і Захід не як деструктивного чинника, а як потенціалу для культурного синтезу та формування цілісної національної ідентичності.

Ключові слова: ідеологема, Улас Самчук, «Ост», національна ідентичність, поділ України, схід-захід, історична пам'ять, геополітика.

Abstract: The article examines the conceptual meaning of the ideologeme "Ost" in the context of the division of Ukraine into eastern and western parts on the basis of the epic trilogy by Ulas Samchuk. The author analyses the in-text and extra-textual factors of the formation of this ideologeme as a sign of the cultural, historical and geopolitical dichotomy of Ukraine. The semantic and ideological levels of functioning of the concept of "Ost" in artistic and historical discourses are considered. The relationship of this ideologeme with the problems of national identity, historical memory and contemporary geopolitical processes in Ukraine is investigated. The author proposes a new approach to understanding the division between East and West not as a destructive factor, but as a potential for cultural synthesis and the formation of a holistic national identity.

Keywords: ideologeme, Ulas Samchuk, "Ost", national identity, division of Ukraine, east, west, historical memory, geopolitics.

Вступ. Історично зумовлений поділ України на Схід і Захід залишається однією з найбільш дискусійних і актуальних проблем сучасного українського суспільства. Глибокі культурні, ментальні та ідеологічні відмінності між різними регіонами країни формувалися протягом століть під впливом складних історичних обставин, зокрема внаслідок тривалого перебування українських земель у складі різних держав та імперій. Особливої гостроти це питання набуває в умовах сучасних геополітичних викликів та загроз національній безпеці України.

Проблема поділу України на Схід і Захід знаходить своє відображення в різних сферах суспільного дискурсу, зокрема в художній літературі, яка не лише фіксує певні ідеологічні конструкти, але й активно формує їх, впливаючи на суспільну свідомість. Одним із найяскравіших прикладів художнього осмислення дихотомії «Схід-Захід» в українському контексті є епічна трилогія Уласа Самчука «Ост», яка охоплює складний період української історії першої половини ХХ століття.

Ідеологема «Ост» у творчості Уласа Самчука постає як багатовимірний концепт, що акумулює ключові ідеї автора щодо культурно-історичної та геополітичної ситуації України. Ця ідеологема виконує функцію певного коду, що розкриває авторське розуміння проблеми поділу України та шляхів її подолання. Аналіз семантичних та ідеологічних аспектів функціонування концепту «Ост» дозволяє повному осмислити проблему українського Сходу і Заходу

не лише в історичному контексті, але й з огляду на сучасні соціокультурні та політичні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Уласа Самчука, зокрема його трилогія «Ост», стала об'єктом багатьох літературознавчих досліджень. Проблеми національної ідентичності в прозі письменника досліджували Ю. Мариненко [5], М. Моклиця [6], Я. Поліщук [8]. Концептуальні засади художньої прози Самчука як відображення української ментальності розглядали С. Андрусів [1] та О. Баган [2]. Особливості нарративних стратегій письменника та їхній зв'язок з

історіософськими концепціями аналізував І. Набитович [7]. Питання культурної ідентичності та постколоніальної травми, що резонує з проблематикою трилогії «Ост», ґрунтовно розкрито в працях Т. Гундорової [3]. Геополітичні аспекти поділу України та їхнє осмислення в культурному контексті висвітлено в дослідженнях Т. Снайдера [11] та М. Поповича [9].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибокого розуміння походження і сутності дихотомії «Схід-Захід» в українському контексті з метою пошуку ефективних шляхів консолідації українського суспільства. Аналіз художнього втілення концепту «Ост» у творчості одного з найвидатніших українських письменників ХХ століття дозволяє досягнути історичну глибину та складність проблеми, а також виявити її культурно-ідеологічні аспекти, що залишаються релевантними для сучасної України.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні семантичних, ідеологічних та художніх особливостей функціонування ідеологеми «Ост» у трилогії Уласа Самчука в контексті проблеми поділу України на Схід і Захід.

Для досягнення цієї мети визначено такі завдання:

- проаналізувати історичний та соціокультурний контекст формування ідеологеми «Ост» у творчості Уласа Самчука;
- дослідити семантичні трансформації концепту «Ост» у художньому дискурсі трилогії;
- виявити ідеологічні функції концепту «Ост» у контексті авторського осмислення проблеми поділу України;
- запропонувати інтерпретацію ідеологеми «Ост» як інструменту подолання дихотомії «Схід-Захід» у сучасному українському суспільстві.

Об'єктом дослідження є художній дискурс трилогії Уласа Самчука «Ост» як простір формування і функціонування ідеологічних конструктів.

Предметом дослідження є ідеологема «Ост» як багатовимірний концепт, що відображає авторське осмислення проблеми поділу України на Схід і Захід.

Методи дослідження охоплюють комплексний підхід, що включає культурно-історичний метод, семіотичний аналіз, елементи дискурс-аналізу, герменевтичний та компаративний методи. Культурно-історичний метод дозволяє розглянути

трилогію Самчука в широкому історичному та соціокультурному контексті. Семіотичний аналіз застосовується для вивчення ідеологеми «Ост» як знаку певної культурно-ідеологічної системи. Елементи дискурс-аналізу допомагають простежити формування ідеологеми в художньому та соціокультурному дискурсах. Герменевтичний метод забезпечує глибоке тлумачення тексту з урахуванням авторських інтенцій та історичного контексту. Компаративний метод використовується для зіставлення різних аспектів функціонування ідеологеми «Ост» у різних частинах трилогії та в різних історичних контекстах.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше ідеологема «Ост» у творчості Уласа Самчука розглядається як концептуальний ключ до розуміння проблеми поділу України на Схід і Захід. Запропоновано новий підхід до інтерпретації цієї ідеологеми не лише як художнього образу, але й як потужного інструменту формування національної ідентичності. Уперше простежено трансформації концепту «Ост» у художньому дискурсі трилогії відповідно до змін історичного та соціокультурного контексту. Новаторським є підхід до розуміння дихотомії «Схід-Захід» не як деструктивного чинника, а як потенціалу для культурного синтезу та формування цілісної національної ідентичності.

Практична значущість дослідження визначається можливістю використання його результатів для подальшого вивчення творчості Уласа Самчука, а також для розробки стратегій подолання суспільно-політичного розмежування в сучасній Україні. Матеріали дослідження можуть бути використані в навчальних курсах з історії української літератури, теорії літератури, культурології, а також у міждисциплінарних дослідженнях у галузі літературознавства, історії, політології та соціології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трилогія Уласа Самчука «Ост» (романи: «Морозів хутір», 1948, «Темнота», 1957 та «Втеча від себе», 1982) є унікальним явищем в українській літературі, епічним полотном, що охоплює складні й трагічні періоди національної історії першої половини ХХ століття. Як зазначає дослідник творчості Самчука Ярослав Поліщук, ««Ост» – це не просто художній твір, а своєрідна художня історіософія, спроба осмислити глибинні процеси української історії та їхній вплив на формування національної ідентичності»

[8, с. 147]. Саме в контексті цієї «художньої історіософії» ідеологема «Ост» набуває особливого значення.

Етимологічно слово «Ост» походить від німецького «Ost», що означає «схід». У німецькій мові воно використовується і для позначення сторони світу, а в геополітичному сенсі – на позначення східних територій відносно Німеччини. Під час Другої світової війни нацистська Німеччина використовувала термін «Остланд» на позначення окупованих східних територій включно з частиною українських земель. Крім того, термін «Остарбайтер» (східний робітник) застосовувався до примусових робітників, вивезених з окупованих східних територій до Третього Рейху [11, с. 79].

Однак у художньому світі трилогії Самчука ідеологема «Ост» набуває значно ширшого і глибшого змісту, ніж просто географічна чи історична референція. Вона стає символічним позначенням складного комплексу культурно-історичних, ментальних та ідеологічних особливостей, що формують українську ідентичність на перетині Сходу і Заходу.

У першій частині трилогії – романі «Морозів хутір» – ідеологема «Ост» функціонує переважно як маркер географічного та культурного простору, що протиставляється західному. Центральний образ хутора символізує традиційний український космос, що існує за власними законами і намагається зберегти свою автентичність перед обличчям зовнішніх загроз. Як зазначає літературознавець Марія Моклиця, «Морозів хутір у романі Самчука – це не просто географічний простір, а своєрідна семіосфера, що акумулює ключові риси української ідентичності» [6, с. 65].

Особливого значення в цьому контексті набуває образ головного героя – Івана Мороза, який втілює типові риси українського національного характеру. Його зв'язок із землею, практичність, господарність, певна відстороненість від великої політики – все це формує образ типового представника «Осту» в розумінні Самчука. У романі автор описує Івана Мороза не як людину великих ідей чи далекосяжних планів, а як господаря, чий світ обмежувався хутором і навколишніми землями. Проте в цьому обмеженому просторі він був справжнім творцем і захисником своєї малої батьківщини. Цей опис є ключовим для розуміння самчуківської концепції «Осту» як простору, де формується специфічна форма української ідентичності, зосереджена на

практичних аспектах життя, на творенні матеріального добробуту як основи національного буття.

Таке розуміння «Осту» набуває особливого значення в контексті української історії першої половини ХХ століття, коли традиційний спосіб життя зазнає руйнівного впливу соціальних і політичних катаклізмів. Колективізація, Голодомор, сталінські репресії – ці трагічні події стають випробуванням для традиційного українського світу, символічно представленою в образі «Осту».

У другій частині трилогії – романі «Темнота» – семантика ідеологеми «Ост» суттєво трансформується. Тепер вона пов'язується не стільки з традиційним українським космосом, скільки з тоталітарною системою, що прийшла зі Сходу і прагне знищити цей космос. «Темнота» – це метафоричне позначення радянської дійсності, що протиставляється «світлу» традиційних українських цінностей. Як зауважує дослідник Ігор Набитович, «у романі «Темнота» Самчук розгортає трагічну візію зіткнення двох світів – традиційного українського та радянського тоталітарного, уособленого в образі нової «темряви зі Сходу»» [7, с. 190].

Необхідно зазначити, що ідеологема «Ост» в романі виступає також як потужний інструмент маніпуляції свідомістю. Через пропаганду та репресії влада намагається переконати українців у їхній меншовартості та необхідності асиміляції. Цей аспект стає особливо важливим для розуміння не лише історичного контексту роману, але й сучасних викликів, пов'язаних з інформаційними війнами та гібридними загрозами.

У цьому контексті особливого значення набуває доля родини Морозів під час колективізації та Голодомору. Трагедія Морозів – це трагедія всього українського «Осту», що зазнає руйнівного впливу комуністичної ідеології. Показовим є епізод, коли Іван Мороз, який все життя працював на землі, стає «ворогом народу» лише тому, що не хоче відмовлятися від свого господарства на користь колгоспу. Самчук передає глибокий трагізм ситуації, коли людина, яка все життя орала, сіяла, збирала урожай і годувала інших, раптом стає ворогом цих самих людей лише через те, що любила свою землю і хотіла працювати на ній по-своєму. Цей епізод ілюструє тоталітарну сутність радянської влади, яка прагнула знищити не лише економічну, але й культурну та психологічну самобутність українського «Осту».

Ще глибший рівень трансформації ідеологеми «Ост» спостерігаємо в третій частині трилогії – романі «Втеча від себе». Тут концепт «Осту» набуває екзистенційного виміру, пов'язуючись із проблемою національної ідентичності в умовах еміграції та глобальних геополітичних змін. Центральна проблема роману – пошук українцями свого місця у повоєнному світі, спроба зберегти своє «я» в умовах вимушеного перебування поза межами батьківщини.

Зрештою, сама назва – «Втеча від себе» – як ретранслятор сукупності сенсів, водночас є символічним позначенням тієї екзистенційної кризи, яку переживають герої, відірвані від рідної землі, від свого «Осту». Устами одного з персонажів Самчук передає думку про те, що українці втікають від самих себе, від своєї суті та призначення, стаючи «остарбайтерами» не лише у фізичному, але й у духовному сенсі. Тут автор майстерно поєднує історичний термін «остарбайтер» (примусовий робітник зі Сходу) із глибоким філософським осмисленням долі українців у ХХ столітті.

Особливого значення в контексті трансформації ідеологеми «Ост» набуває образ Нестора Сидорука – інтелектуала, який намагається осмислити історичну долю України між Сходом і Заходом. Його роздуми про сутність українського «Осту» становлять філософське ядро роману. Через цього персонажа Самчук передає думку, що український «Ост» – це не просто географічне поняття, а особливий культурний код, специфічна форма буття на перетині різних цивілізацій, де українці не є ні чистим Сходом, ні чистим Заходом, а мають власну ідентичність з усіма її суперечностями та складнощами. Ці роздуми можна вважати ключовими для розуміння самчуківської концепції «Осту» як специфічного культурно-історичного феномену, що формує унікальність української ідентичності.

Таке розуміння ідеологеми «Ост» набуває особливого значення в контексті сучасних дискусій щодо європейського вибору України та її геополітичної орієнтації. Самчуківське осмислення українського «Осту» як простору культурного синтезу та формування унікальної національної ідентичності може стати важливим інструментом подолання штучного протиставлення Сходу і Заходу України.

Як зауважує дослідниця Тамара Гундорова, «самчуківська концепція «Осту» є надзвичайно актуальною для сучасної

України, яка шукає свій шлях у складному геополітичному та культурному просторі. Ідея України як простору культурного синтезу, як території, де Схід і Захід не протистоять, а взаємодоповнюють один одного, може стати основою нової національної ідеї» [3, с. 232].

Спадщина імперської епохи продовжує впливати на сучасну Україну, проявляючись у стійких стереотипах та упередженнях щодо різних регіонів країни. Ідеологема «Ост», яка десятиліттями в різних формах використовувалась для обґрунтування домінування та асиміляції українських земель, залишає свій слід у сучасному політичному дискурсі, медіапросторі та суспільній свідомості.

Одним із найпоширеніших проявів ідеологеми «Ост» є політична поляризація, яка часто будується на протиставленні «сходу» і «заходу». Стереотипи про меншу національну свідомість та більшу схильність до зовнішнього впливу жителів східних регіонів використовуються політичними силами для мобілізації електорату та легітимізації певних політичних рішень. Регіональні відмінності досі часто використовуються в політичних цілях, щоб викликати у суспільстві напруження і поділи. Останнє засвідчують події 2014 року, коли анексія Криму та збройний конфлікт на Донбасі підкреслили вразливість України перед маніпуляціями на основі ідеологічних міфів про Схід і Захід.

Медіа також відіграють значну роль у підсиленні регіональних стереотипів. Зображення різних регіонів України часто спрощується до схематичних уявлень, що підкреслюють культурні, мовні та історичні відмінності. Таке спрощення сприяє формуванню упередженого ставлення до інших регіонів та гальмує процес національної консолідації.

Історична пам'ять також є важливим фактором, що впливає на сприйняття регіональних відмінностей. Різний досвід радянської окупації, голодомору та інших трагічних подій в історії України призводить до різних інтерпретацій минулого. Ці різні наративи підсилюють відчуття історичної несправедливості та ускладнюють процес національного примирення. Українські письменники та художники відіграють ключову роль у формуванні колективної пам'яті, звертаючись до тем об'єднання, спільної боротьби за свободу і культурної спадщини. Література, така як роман Самчука, відкриває перспективу для глибшого

розуміння ідеологічного спадку і закликає до переосмислення цього поняття через сучасну оптику.

Особливо важливим у контексті нашого дослідження є розуміння ідеологеми «Ост» як інструменту подолання внутрішніх суперечностей в українському суспільстві. Як показує аналіз трилогії Самчука, концепт «Осту» у його розумінні не є чинником розколу чи протистояння. Навпаки, він стає символічним позначенням унікальної української ідентичності, що формується на перетині різних культурних впливів.

Цікавим у цьому контексті є порівняння концепції «Осту» у Самчука з ідеями інших українських мислителів щодо геокультурного положення України. Зокрема, філософ Микола Шлемкевич у своїй праці «Загублена українська людина» розвиває ідею «української душі» як феномену, що формується на перетині Сходу і Заходу [12, с. 47]. Історик та політичний діяч В'ячеслав Липинський у своїх працях обґрунтовує концепцію «територіального патріотизму», який мав би подолати внутрішні суперечності в українському суспільстві [4, с. 123]. Сучасний філософ Мирослав Попович розглядає проблему поділу України на Схід і Захід у контексті формування «червоної культури» та її протистояння традиційним українським цінностям [9, с. 79].

Усі ці концепції, як і самчуківська ідея «Осту», спрямовані на пошук шляхів подолання внутрішніх суперечностей в українському суспільстві та формування цілісної національної ідентичності. Однак унікальність підходу Самчука полягає в тому, що він розглядає проблему поділу України не лише в теоретичному, але й у глибоко особистісному, екзистенційному вимірі, показуючи, як загальні історичні процеси впливають на долі конкретних людей.

Аналіз функціонування ідеологеми «Ост» у трилогії Самчука дозволяє виділити кілька ключових аспектів, які мають практичне значення для розуміння та подолання проблеми поділу України на Схід і Захід у сучасних умовах.

По-перше, концепт «Осту» у Самчука не є статичним, він зазнає суттєвих трансформацій відповідно до змін історичного та соціокультурного контексту. Це свідчить про принципову динамічність та гнучкість української ідентичності, її здатність адаптуватися до нових умов без втрати своєї сутності. Такий підхід може бути продуктивним для розуміння

сучасних процесів формування національної ідентичності в умовах глобалізації та європейської інтеграції.

По-друге, самчуківське розуміння «Осту» передбачає визнання складності та суперечливості української ідентичності, її формування на перетині різних культурних впливів. Це дозволяє подолати спрощені дихотомічні схеми, які протиставляють «проєвропейський» Захід і «проросійський» Схід України, і сформувати більш адекватне розуміння української ідентичності як складного, багатовимірного феномену.

По-третє, концепт «Осту» у Самчука тісно пов'язаний із ідеєю активного культурного діалогу, взаємодії різних традицій та впливів. Це може стати основою для формування нової моделі національної єдності, що ґрунтується не на уніфікації, а на визнанні та повазі до регіональних особливостей і культурного різноманіття.

По-четверте, самчуківська концепція «Осту» передбачає активну позицію особистості щодо історичних процесів, її здатність зберігати свою ідентичність навіть в умовах сильного зовнішнього тиску. Це особливо важливо в сучасних умовах інформаційної війни та гібридних загроз, коли збереження національної ідентичності стає питанням національної безпеки.

Нарешті, ідеологема «Ост» у трилогії Самчука функціонує як своєрідний культурний код, що пов'язує різні історичні епохи та різні покоління українців. Це дозволяє розглядати проблему поділу України не як результат сучасних політичних процесів, а як глибинне історичне явище, що потребує комплексного підходу та довгострокових стратегій подолання.

Для подолання наслідків цієї ідеології необхідні системні зусилля, спрямовані на деконструювання стереотипів, формування толерантності та поваги до різноманітності, а також на створення умов для діалогу між різними регіонами країни. Розвиток регіональної політики, що сприяє рівномірному розвитку всіх куточків країни, а також боротьба з дезінформацією та маніпуляціями в інформаційному просторі є невід'ємними складовими цього процесу. Створення платформ для діалогу між різними соціальними групами, політичними силами та регіонами також є важливим кроком на шляху до подолання наслідків «Ост». Лише через відкритий та конструктивний діалог можна досягти порозуміння та побудувати єдину, сильну і демократичну Україну.

Саме такий комплексний підхід до проблеми поділу України на Схід і Захід, який враховує як історичні, так і культурні, психологічні та соціально-економічні аспекти, може стати основою для формування ефективних стратегій консолідації українського суспільства. І в цьому контексті самчуківська концепція «Осту» як простору культурного синтезу та формування унікальної національної ідентичності набуває особливої актуальності.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**. Ідеологема «Ост» у трилогії Уласа Самчука є багатовимірним концептом, що акумулює авторське розуміння складних історичних та культурних процесів, які формують українську ідентичність на перетині Сходу і Заходу. У художньому дискурсі трилогії концепт «Ост» зазнає суттєвих трансформацій – від географічного маркера до екзистенційного символу, що відображає складність та динамічність української ідентичності. Самчуківське розуміння «Осту» передбачає визнання складності та суперечливості української ідентичності, її формування на перетині різних культурних впливів, що дозволяє подолати спрощені дихотомічні схеми, які протиставляють різні регіони України. Концепт «Осту» у Самчука тісно пов'язаний із ідеєю активного культурного діалогу, взаємодії різних традицій та впливів, що може стати основою для формування нової моделі національної єдності, яка ґрунтується на визнанні та повазі до регіональних особливостей і культурного різноманіття.

Таким чином, самчуківська концепція «Осту» як простору культурного синтезу та формування унікальної національної ідентичності може стати важливим інструментом подолання штучного протиставлення Сходу і Заходу України та

формування нової моделі національної єдності в умовах сучасних геополітичних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ століття. Львів: Джура, 2000. 340 с.
2. Баган О. Художньо-ідеологічні візії Уласа Самчука: модернізм і традиціоналізм. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2018. Вип. 67. С. 228-237.
3. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми. К.: Грані-Т, 2013. 548 с.
4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму. Київ: Київ-Філадельфія, 1995. 470 с.
5. Мариненко Ю. Проблеми національної ідентичності в українській прозі. К.: Академія, 2016. 224 с.
6. Моклиця М. Національна ідентичність у прозі Уласа Самчука: естетичні засади. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2019. Вип. 27. С. 60-72.
7. Набитович І. Творчість Уласа Самчука у світлі сучасних літературознавчих досліджень. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Літературознавство*. 2018. Вип. 48. С. 185-196.
8. Поліщук Я. Улас Самчук: між історією та мистецтвом. *Слово і час*. 2017. № 2. С. 142-151.
9. Попович М. Червоне століття. Київ: АртЕк, 2015. 888 с.
10. Самчук У. Ост: трилогія. Київ: Смолоскип, 2005. 872 с.
11. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569-1999 / Тімоті Снайдер; пер. з англ. А. Котенка, О. Надтоки. Київ: Дух і Літера, 2012. 464 с.
12. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Київ: Фенікс, 2014. 168 с.